

Türkmen Türkçesinde Tasvir Fiilleri ve Tasvir Fiillerinde Kullanılan Yardımcı Fiiller

Savaş ŞAHİN¹

Özet

Tasvir fiil, esas bir fiil ile ona zarf-fiil ekiyle bağlanan bir yardımcı fiilden oluşmaktadır. Bu birleşik fiilde esas fiil anlamını korurken, yardımcı fiil anlamını kaybeder. Bir zarf-fiil eki asıl fiil ile yardımcı fiili birbirine bağlar. Bu birleşme sonunda ikinci fiil anlamını kaybeder. İkinci fiil anlamını koruyorsa bu yapılar zarf-fiil eki olarak kabul edilmez. Birleşik fiiller ana başlığı altında ele alınan tasvir fiilleri genel olarak i) Yeterlik Tasvir Fiilleri, ii) Sürelik Tasvir Fiilleri, iii) Tezlik Tasvir Fiilleri, iv) Yaklaşma Tasvir Fiilleri olmak üzere dörde ayrılmıştır. Türkmen Türkçesindeki tasvir fiilleri “goşma işlikler” olarak bilinir. Türkmen Türkçesinde tasvir fiilleri genel olarak, yeterlik tasvir fiilleri, tezlik tasvir fiilleri, hareketin sürecini ve yönünü anlatan tasvir fiilleri, hareketin başlangıcını ve sonunu anlatan tasvir fiilleri şeklinde sınıflandırılmıştır. Çalışmalarımız esnasında bu konuyla ilgili çok az çalışmanın yapılmış olduğunu ve birçok meselenin tam anlamıyla aydınlatılmadığını gördük. Tasvir fiillerinin kuruluşunda görev alan yardımcı fiiller ve bu fiillerin fonksiyonları yeterince ele alınmamıştır. Tasvir fiillerin tanımı ve isimlendirilmesi konusunda görüş birliği yoktur.

Anahtar kelimeler: Tasvir Fiilleri, Birleşik Fiiller, Yardımcı Fiil, Fiil Sınıflandırması

Description Verbs in Turkmen Turkish and Using Linked Verb in Description Verbs

Abstract

Description verb consists of a verb and an auxiliary verb linked to it with a verbal adverb suffix. In this compound verb, while the main verb maintains the meaning, the auxiliary verb loses its meaning. A verbal adverb suffix links the main verb to auxiliary verb. As a result of this combination, the second verb loses its meaning. If the second verb is still keeping its meaning, these structures are not seen as verbal adverb suffix. Under the title “Compound Verbs”, description verbs are divided into four: i) Adequacy Description verbs, ii) Durative Descriptive Verbs, iii) Readiness Descriptive Verbs, iv) Approach Descriptive Verb. Description verb in Turkmen Turkish is known “goşma işlik”. Description verb in Turkmen Turkish were classified as adequacy description verbs, Readiness description verbs, process and direction of action description verbs, beginning and ended of action description verbs. During our studies, we have found out that there were very few studies on this subject and most of the questions were not brought into the light. There is no agreement about the description and naming of descriptive verbs.

Key words: Description Verb, Compound Verb, Linked Verb, Verb Classification

¹ Selçuk Üniversitesi Çumra Meslek Yüksekokulu, Konya - TÜRKİYE
E-posta: savassahin06@hotmail.com

Tasvir fiil, esas bir fiil ile ona zarf-fiil ekiyle bağlanan bir yardımcı fiilden oluşmaktadır. Bu birleşik fiilde esas fiil anlamını korurken, yardımcı fiil anlamını kaybeder. Bir zarf-fiil eki asıl fiil ile yardımcı fiili birbirine bağlar. Zeynep Korkmaz'a göre bu birleşikler anlamca sıkı sıkıya bağlıdır ve tek bir oluşla kılışı gösterir. Yardımcı fiilin görevi ise esas fiildeki oluş ve kılışın biçimini tarzını tasvir etmektir (Korkmaz, 2003: 811).

Nurettin Koç tasvir fiillerini “İki Eylemle Kurulmuş Birleşik Eylemler” olarak göstermekte ve bunları 1. *Yeterlik Bildiren Birleşik Eylemler*, 2. *Tezlik Bildiren Birleşik Eylemler*, 3. *Sürerlik Bildiren Birleşik Eylemler*, 4. *Yakınlık bildiren birleşik eylemler* şeklinde sınıflandırmıştır (Koç, 1990: 279-287). M. Kaya Bilgegil, tasvir fiilleri “İki Fiilin Birleşmesiyle Teşkil Olunan Bileşik Fiiller” başlığı altında dört gruba ayırmıştır: 1. *Yeterlik Fiili*, 2. *Tezlik Fiili*, 3. *Sürerlilik Fiili*, 4. *Yaklaşma Fiili*. T. Nejat Gencan tasvir fiilleri “Özel Birleşik Eylemler” olarak göstermiştir ve tasvir fiilleri 1. *Yeterlik Eylemi*, 2. *Tezlik Eylemi*, 3. *Sürerlik Eylemleri*, 4. *İsteklenme Eylemi* (göreceği gel-, gülesi gel-), 5. *Yaklaşma eylemi* şeklinde dört grupta incelemiştir (Gencan, 2001: 358-366).

Türkmen Türkçesi gramerlerinde tasvir fiilleri *goşma işlikler*, *analitik işlikler* “birleşik fiiller” başlığı altında incelenmiştir. Annanurov, analitik işlik “birleşik fiil”, Bayliyev ise *goşma işlik* “ilk kelimesi fiil olmayan birleşik fiiller” terimini kullanır.

Bayliyev, Türkmen Dilinin grameri adlı eserde birleşik fiilleri “*İlk kelimesi fiil olmayan birleşik fiiller*” ve “*İlk kelimesi fiil olan birleşik fiiller*” diye iki gruba iki gruba ayırmıştır. Bayliyev, tasvir fiilleri konusunu ilk kelimesi fiil olan birleşik fiiller kısmında ele almıştır. İlk kelimesi fiil olan birleşik fiilleri (tasvir fiilleri) 1. Hareketin meydana gelme sürecini ve neticesini gösteren birleşik fiiller, 2. Karmaşık şimdiki zamanı anlatan birleşik fiiller ve 3. Modallık gösteren birleşik fiiller diye üç ana gruba ayırmış ve bunları da kendi içinde alt başlıklara ayırmıştır:

1. Hareketin meydana gelme sürecini ve neticesini gösteren birleşik fiiller: a. *Hareketin Başlangıcını Gösteren Birleşik Fiiller:* Zarf-fiil eki almış esas fiile başlamak, ugra-, dur-, otur- yardımcı fiilleri getirilerek yapılır.

b. *Hareketin Devamlılığını Gösteren Birleşik Fiiller:* Zarf-fiil eki almış esas fiile dur-, gel-, yör-, otr- yardımcı fiilleri getirilerek yapılır.

c. *Hareketin Sürecini, Artışını ve Yönünü Gösteren Birleşik Fiiller:* Zarf-fiil eki almış esas fiile gel-, bar-, git- yardımcı fiilleri getirilerek yapılır.

ç. *Hareketin Tezliğini ve Devamlılığını Gösteren Birleşik Fiiller:* Zarf-fiil eki almış esas fiile ber- yardımcı fiili getirilerek yapılır.

d. Hareketin Bittiğini Gösteren Birleşik Fiiller: Zarf-fiil eki almış esas fiile; *bol-*, *gutar-*, *goyber-*, *git-*, *çık-*, *gal-*, *geç-*, *goy-* yardımcı fiilleri getirilerek yapılır.

2. Karmaşık Şimdiki Zaman Anlatan Birleşik Fiiller: Türkmen Türkçesi gramerlerinde şimdiki zaman, belirgin (konkret) şimdiki zaman ve umumi şimdiki zaman olmak üzere iki şekilde ele alınmaktadır. Bu grupta kullanılan yardımcı fiiller *yör*, *dur-*, *otur-*, *yat-* fiilleridir: *bilip yör*, *alıp dur-*...

3. Türkmen Türkçesinde Bakış, Değerlendiriş Anlatan (Modal) Birleşik Fiiller: Türkmen Türkçesinde bu tür birleşik fiiller, konuşan kişinin o harekete olan bakışını gösterir. Bu gruba giren birleşik fiiller kendi içinde dört gruba ayrılır:

a. Hareketin Meydana Gelmesinin Mümkün Olup Olmadığını Gösteren Birleşik Fiiller: *Bol-* ve *bil-* yardımcı fiilleriyle kurulur.

b. Hareketin Deneme Yoluyla Gerçekleştiğini Gösteren Tasvir Fiilleri: *Gör-* yardımcı fiili ile kurulur.

c. Bilmezlikten Gelmeyi, Küçük Görmeyi Anlatan Tasvirî Fiiller: Bu tür birleşik fiiller, güvenmezliği, bilmezlikten gelmeyi, bir işi basit görmeyi anlatmak için kullanılır. Bu tür birleşik fiiller “bolmak” yardımcı fiili ile yapılır. Bir işi gönülsüzce yapmayı vakit geçirmek için yapıldığını anlatır (TDG, 1999: 335). “Näme, näme diyip, sen bilmedik bolan bolyarsın? (A. Durdiyev)” “Ne? Ne? Deyip sen bilmezlikten geliyorsun?”.

Baylıyev’in tasvir fiilleri olarak kabul ettiği bu tasvir fiilleri, esas fiile sıfat-fiil eki getirilerek yapılır.

ç. Hayal Etmeyi Anlatan Birleşik Fiiller: “cak-, cek-” eklerine *bol-* yardımcı fiili getirilerek yapılır (TDG, 1999).

A. Annanurov “Türkmen Dilinin Yazuv Yadigârlıklarında Analitik İşlikler” adlı gramerinde tasvir fiilleri meselesinin Türkoloji’de henüz çözüme kavuşmamış bir mesele olduğunun altını çizerek bu konuda çalışmış araştırmacıların kitaplarında ve gramerlerinde meseleyi ele alışlarını incelemektedir. A. Annanurov analitik fiilleri önce iki ana gruba ayırır:

1) Birinci komponenti hal işliğin -ıp, -ip formasından hâsıl bolan analitik işlikler “Birinci Unsuru -ıp/-ip zarf-fiil eki olan tasvir fiilleri”: Türkmen Türkçesinde en sık kullanılan tasvir fiilleridir. Annanurov’un tespit ettiği -p’ li şekiller şunlardır:

-p dur- : Kalmak, beklemek manasında bir hareketin devamlılığını anlatır.

- p otur- : Devamlılık anlatmakla birlikte hareketin başlangıcını anlatır.
- p yat- : Hareketin sürekliliğini anlatır.
- p yör- : Hareketin devamlılığını anlatmaktadır.
- p gez- : Devamlılık anlatmaktadır. Baylıyev -p gez ve – p yör yardımcı fiillerin aynı anlama geldiğini vurgulamaktadır.
- p bar- : Hareketin yönünü göstermekle birlikte artarak ilerlediğini bitmeye yaklaştığını anlatıyor.
- p gal- : Hareketin bitikten sonra sabit halde devam etmesini ifade eder. Hareketin birden ortaya çıkmasını ifade eder. Şaşırma anlamı da vardır.
- p yiber- : Hareketin birden bire ortaya çıkmasını ifade eder.
- p goyber-: Hareketin sona erdiği ifade eder.
- p taşla-: Hareketin bittiğini ifade eder.
- p bol-: Hareketin bittiğini ifade eder. Ayrıca yetenek ifade eder.
- p gel- : Hareketin, başlangıcı belli olamayan bir süreçten beri devam ettiğini anlatılır.
- p bol- : Hareketi gerçekleştirebilmenin mümkün olup olmadığını ifade eder.
- p ber- : Başkası lehine yapılan hareketi ifade eder.
- p gör- : Hareketin deneme amaçlı yapıldığını anlatır.

2. Hal işliğin –a, -e forması arkalı hâsıl bolan hareket tarının analitik formaları “Birinci unsuru –a/-e zarf-fül eki olan tasvir fiilleri”: -a , -e bermek, -a , -e başla, –a, -e yörmek, -a, -e yazmak, a, -e bilmek, -a, -e görmek yardımcı fiilleriyle yapılır (Annanurov, 1984: 14-23).

Önder Çağırın, Türkmen Türkçesindeki tasvir fiillerini “**iktidar, çabukluk, devamlılık**” şeklinde üç gruba ayırarak incelemiştir (Çağırın, 1998: 3–17).

Larry Clarck, tasviri fiilleri descriptive verbs “betimsel tasvir fiilleri” başlığı altında incelemiştir. Clarck fonksiyonuna göre tasviri fiilleri dört gruba ayırmıştır: **1) Beginning of action “Hareketin başlangıcını anlatanlar”, 2) Process of action “Süreç anlatanlar”, 3) Direction of action “Hareketin yönünü anlatanlar”** (Clarck, 1999: 311-349).

Konuyla ilgili incelemelerimiz sonucunda Türkmen Türkçesinde tasvir fiillerinin genel olarak “goşma işlikler” birleşik fiiller başlığı altında incelenmiş olduğunu ve net bir tanımının yapılmamış olduğunu gördük. Tasvir fiillerinde hangi yardımcı fiillerin kullanıldığı, hangi durumlarda hangi zarf-fiil eklerinin geldiği de açıklığa kavuşturulmuş değildir. Konuyla ilgili çalışmalarını inceledikten sonra biz de Türkmen Türkçesindeki tasvir fiillerini şu şekilde tasnif ettik: “1. Yeterlik Bildiren Tasvir Fiilleri, 2. Tezlik Bildiren Tasvir Fiilleri, 3. Hareketin Sürecini, Artışını ve Yönünü Gösteren Tasvir Fiilleri, 4. Hareketin Başlangıcını Gösteren Tasvir Fiilleri, 5. Bitme Bildiren Tasvir Fiilleri, 6. İsteklenme Bildiren Tasvir Fiilleri”.

Tasvir fiillerinin tanımı hem Türkiye Türkçesinde hem de Türkmen Türkçesinde tanımı net olarak yapılmamış, bu yapıda hangi yardımcı fiillerin kullanıldığı konusunda görüş birliğine varılamamış, hangi kalıpların tasvir fiili olduğu çözüme kavuşturulamamıştır. Türk lehçelerinde tasvir fiilleri konusu Rus gramerciliğinin de etkisiyle ayrıntılı olarak ele alınmıştır. Türkmen Türkçesinde konu ayrıntılı olarak incelenmesine rağmen tanımlama, sınıflama, tasvir fiillerinin kuruluşunda bazı durumlarda hangi yardımcı fiillerin kullanıldığı konusunda görüş birliği olamadığı için çalışmamızın konuya katkısı olacağını düşünüyoruz. Ayrıca tasvir birleşiklerinde kullanılan yardımcı fiiller, anlam bakımından yeteri kadar incelenmediği için mevcut tespitler ve bizim getirdiğimiz bazı yeni yaklaşımların konuyu aydınlatmada faydası olacaktır. Türkmen Türkçesi’nde tasvir fiilleri ve bu tasvir fiillerinde kullanılan yardımcı fiiller şöyle sınıflandırılabilir:

1. Yeterlik Bildiren Tasvir Fiilleri

1.1. Bilmek fiili

Ercilasun’a göre, Eski Türkçe döneminde gücü yetmek anlamı taşıyan bir u- ‘muktedir olmak’ fiili vardı. Kim artatı udaçı erti. “Kim bozabilecek idi.” (Kültigin Yazıtı, Doğu, 22. satır). Bu yardımcı fiil, Eski Türkçe’de bir hareketi yapmaya muktedir olma ya da olmama anlamı taşır. Orhun Yazıtlarında hem olumlu hem de olumsuz şekli kullanılmıştır (Ercilasun,1984: 85–86).

Türkmen Türkçesinde bilmek yardımcı fiiliyle yapılan tasvir fiilleri, hareketi başarıyla yapabilme ve ya yapamama hususunda kabiliyet ve beceri ifade eder. Türkmen Türkçesinde bilmek fiiliyle yapılan tasvir fiilleri “*esas fiil+ -p zarf-fiil eki + bil- yardımcı fiili*” şeklinde yapılırlar: *Ol öz aytmak isleyän zadını hem çänden vagtı bilen yerine yetirip bilmeyärdi (SE, 82)*. “O kendi söylemek istediği şeyi zamanında yerine getiremiyordu.”

Türkmen Türkçesi gramerlerinde yer almasa da bizim tespitimize göre “bilmek” yardımcı fiili ihtimal ifade eden tasvir fiili olarak da kullanılır: Ey padişahım, it alnına gelen gurt alnına-da gelip biler (SE, 285). “Ey padişah, it alnına gelen kurt alnına da gelebilir.”

1.2. Bolmak fiili

Korkmaz, Eski Uygur metinlerinde bol- fiilinin tasvir fiili olarak kullanıldığını, “imkân ve imkânsızlık” bildirdiğini özellikle şahsı belirsiz olumsuz ifadelere gelerek, “imkânsızlık” işleviyle birlikte “meçhullük” ifade ettiğini belirtir (Korkmaz, 1959: 120).

Ercilasun’a göre, Karahanlı döneminde yazılan eserlerde bol- fiili, yardımcı fiil olarak daha çok isim, sıfat-fiil, vasıf ismi ve ya zarflardan sonra gelerek birleşik fiiller oluşturmaktadır (Ercilasun, 1984: 85). Bol- fiili Gabain’in modal yardımcı fiil olarak nitelendirdiği, kendi anlamını muhafaza eden yarı yardımcı fiillerden biridir (Gabain, 1953: 27).

Türkmen Türkçesinde bol- yardımcı fiiliyle kurulan tasvir fiilleri “hareketin bittiğini ve hareketin meydana gelmesinin mümkün olup olmadığını gösteren” tasvir fiilleri yapar. Bolmak fiiliyle kurulan tasvir fiilleri “*esas fiil+ -p zarf-fiil eki + bol- yardımcı fiili*” şeklinde kurulur: *Patap atanıñ belet obası, adamlarını yağşı tanayar, kimden bu obanıñ sırnı bilip bolcak, ona gözi yetik (MV, 55)*. “Patap dedenin çok iyi bildiği köyü, adamlarını iyi tanyor, kimden bu köyün sırnını öğrenebilecek, onu iyi biliyor.”

2. Tezlik Bildiren Tasvir Fiilleri

2.1. Bermek fiili

Menges’e göre bu yardımcı fiil “harekete başlama ve girişme işlevi” görür (Menges, 2002: 624). Günümüz Türkmen Türkçesinde ber- yardımcı fiiliyle yapılan tasvir fiilleri çok sık kullanılmaktadır ve çabukluk, tezlik, kolaylık ifade eden tasvir fiilleri yapmaktadır. *Fiil+ - a/-ı,i,u,ü zarf-fiil eki + ber- yardımcı fiili* şeklinde yapılır: *Bu yerdolanıñ biryän dulunda şem yanıp durdı, edil şol yerde okabermelidi (MV, 109)*. “Bu toprak damın bir köşesinde mum yanıp durdu, tam orada okuyuvermeliydi.” *Giceniñ bir vagtı kenizlerden iñ yağşı goryanimiñ biri geldi-de, ataatlanıp gidiberdi (SE, 306)*. “Gecenin bir vakti prensesin hizmetkârlarından en beğendiklerimden biri geldi ve ata binip gidiverdi.”

Türkmen Türkçesi dilbilgisi kitaplarında yer almayan rica ve istek ifadesinin birkaç örneği tespit edildi. Rice ve istek ifadesi anlamında kullanımı oldukça azdır: *Näme etmeli bolsa aydıberin (PH, 37)*. Ne yapmak

gerekiyorsa söyleyiverin. Annanurov, bermek fiilinin başkası lehine yapılan bir hareketi ifade ettiğini belirtir (Annanurov, 1984).

3. Hareketin Sürecini, Artışını ve yönünü Gösteren Tasvir Fiilleri

3.1. Barmak fiili

Arat'a göre bu tasvir fiili 1-Bir hareketin, durumun tamamlandığını veya devam ettiğini 2-Hareketin ilerlemekte ve çoğalmakta olduğunu ifade eder (Arat, 1928: 10).

Baylıyev bar- fiilinin hareketin öznenen uzaklaştığını bildiren tasvir fiilleri yaptığını savunur (Baylıyev, 1981: 131). Baylıyev, bar- fiilinin tasvir fiil olarak hareketin bitmeye yaklaştığı anlamı verdiğini belirtir (TDG, 1999: 327). Bizim tespitlerimize göre bar- yardımcı fiilleriyle kurulan tasvir fiilleri, hareketin sürecini yönünü gösteren tasvir fiilleri yapmakla birlikte, başlayan bir hareketin sona ermediğini, bitmeye yaklaştığını bazen sürdürdüğünü gösterir. Bar- fiiliyle yapılan tasvir fiillerinde hareket öznenen uzaklaşır. Bar- yardımcı fiiliyle kurulan tasvir fiilleri “*esas fiil+ -p zarf-fiil eki + bar-*” şeklinde yapılıdır: *Gayıgıñ iki gözünüñ yağıtı biziñ bes-altı adim öñümüzden gaçıp baryardı (PH, 302.)*. “Kayıgıñ iki gözünün ışığı bizim beş altı adım önümüzden uzaklaşıyordu.” *Meniñ kakamıñda, özümüñde bütün ömrüm şu yüzüp baryan deryamız bilen bağıdır (PH, 284)*. “Benim babamın da, kendimin de, bütün ömrü şu akan deryamıza bağıdır.” *Basını yukarı galdırtman, Yarnepesiñ öyüne tarap alıp baryardı (PH, 183)*. “Başımı yukarı kaldırmadan Yarnepes’in evine doğru gidiyordu.”

3.2. Gelmek fiili

Eski Türkiye Türkçesinde çok sık kullanılan kurallı birleşik fiillerden biridir. Misallerden uzun süredir devam eden alışkanlık ve alışlagelmiş hareketleri ifade ettiği görülmektedir: *ola gel-* “uzun süredir devam etmek” *taña gel-* “şaşakalmak” (Demir, 2004: 112). *Gel-* yardımcı fiili özneye yaklaşma ifade eder. *Gel-* yardımcı fiiliyle kurulan tasvir fiilleri, hareketin geçmişten başlayıp süregeldiğini bildiren tasvir fiilleri yapar. Süretilik anlamının yanında işin âdet halinde süregeldiğini anlatır. Hareket geçmişte başlamış, şimdi devam etmekte ve ne zaman neticeleneceği de belli değildir.

Gel- fiili Türkmen Türkçesinde, Türkiye Türkçesinde olduğu gibi ani bir hareket “*çıkagel-* gibi” ani bir hareketi bildirmez. *Gel-* yardımcı fiilleriyle yapılan tasvir fiilleri “*fiil+(A2)p/-(I4)p zarf-fiil eki+gel- yardımcı fiili*” şeklinde kurulur: *Gözden gayıp bolan maşın hıyalda ak demirlerini güne hem çıranın ışığına yaldıradıp, onı masla guramak baradaki hıyalıñ üstünden alıp gelyardı (PH, 85)*. “Gözden kaybolan araba hayalde beyan demirlerini güneşe de çıramın ışığına parlayıp, onu aile kurmak konusundaki

hayalin üstünden alıp geliyordu.” *Aman göya diyersin hiçbir zat yüze çıkmadık yalı yılcıraklap gelyardı (SE, 24)*. “Aman güya dersin hiçbir şey ortaya çıkmamış gibi sırtıp geliyordu.”

3.3. Gitmek fiili

Türkiye Türkçesinde git- yardımcı fiilleriyle kurulan uzaklaşma fiilleri, esas fiildeki bir oluş ve kılışın uzaklaştığını gösteren tasvir fiilleri yapar. Türkmen Türkçesinde git- yardımcı fiiliyle kurulan tasvir fiilleri “hareketin sürecini ve yönünü gösteren tasvir fiilleri” ve “hareketin bittiğini ya da bitmeye yaklaştığını gösteren tasvir fiilleri” yapar. Git- fiili hareketin öznenen uzaklaştığını gösterir. Baylıyev, gitmek fiilinde hareketin öznenen uzaklaştığını ve neticelenip neticelenmediğinin bilinmediğini belirtir (Baylıyev, 1981: 182). “*Esas fiil+ -p zarf-fiil eki+git- yardımcı fiili*” şeklinde yapılır: “*İne birden şu vakt Halligül meniñ denimden geçip gitse, munuñ bilen baryanıu görse, soñ ol menin bilen gepleşmez (PH, 88)*.” “İşte birden, şu vakit Halligül benim yanımdan uzaklaşsa, bununla gittiğimi görse, sonra o benimle konuşmaz.” *Agır ädimler bilen çıkıp gitti (PH, 126)*. “Ağır adımlarla uzaklaştı.”

3.4. Oturmak fiili

Türkmen Türkçesinde esas fiil olarak; oturmak anlamının yanında sürerlik bildiren yardımcı fiil görevi yapar. Baylıyev, oturmak- fiilinin -a/-p zarf-fiil ekleriyle birleştiğinde hareketin başladığını bildiren tasvir fiilleri yaptığını belirtir (Baylıyev, 1981: 178 -179). *Fiil+ -(A)p/ -(I4)p zarf-fiil eki +otur- yardımcı fiili* şeklinde yapılır. *Edil gatı cisim yalı dövüp oturmalı (PH, 20)*. “Tıpkı katı cisim gibi dövüp durmalı.”

3.5. Oturmak fiili

Bu ek Türkmen Türkçesinde -p zarf-fiil ekine eklenerek sürerlik ifade eden tasvir fiili yapar. Baylıyev bu eki “Karmaşık simdiki zaman anlatan birleşik fiiller” başlığı altında incelemiştir (Baylıyev, 1981: 189). *Fiil+ -(I4)p/ zarf-fiil eki + otur- yardımcı fiili* şeklinde yapılır: *Onı sınılap oturan Durdı göni derrev onuñ dadına yetişdi (SE, 136)*. “Onu seyreden Durdı direkt, hemen onun imdadına yetişti.”

3.6. Durmak fiili

Türkiye Türkçesinde dur- fiili tasvir fiil olarak bir eylemin, birleşik fiilin içinde bulunduğu zaman kesiminde sürmekte olduğunu veya yapılmakta ya da yapılacak bir eylem yanında başka bir eyleminde sürdüğünü gösterir (Korkmaz, 2003: 821). Bir eylemin yapılışına sürüp gelme, sürecek olma, geniş zamanda sürme anlamlarından birini katmak

üzere oluşturulan birleşik fiillere sürerlik fiilleri denir. Sürerlik fiilleri genelde şimdiki zamandan geleceğe doğru sürme anlamı taşır.

Annanurov, dur- yardımcı fiili hakkında şu tespitleri yapmıştır: 1. Hareketin devamlılığını anlatır. 2. Hareketin geçmişten başlayarak sürekli tekrar edilerek yapılageldiğini anlatır. 3. Durmak, kalmak, beklemek manasında kullanılır. 4. İşin düzenli olarak bugüne kadar yapılageldiğini anlatır. 5. Harekete başlamayı ifade eder (Annanurov, 1977: 36-37).

Durmak yardımcı fiili Türkmen Türkçesinde “hareketin geçmişten başlayıp tekrarlanarak süregeldiğini ve hareketin sürekliliğini” ifade eder. *Esas fiil + -p zarf-fiil eki+dur yardımcı fiili* şeklinde yapılı: *Emma Vepa entek kiçicikti, onuñ gara gözleri oynap duryardı (MV, 8)*. “Fakat Vepa henüz küçücüktü, onun kara gözleri oynuyordu.” *Vepa hem onu inandırmak için delil getirip durmadı, diñe yıldırdı (MV, 32)*. “Vepa da onu inandırmak için delil getirip durmadı, sadece gülümsedi.”

3.7. Yörmek fiili

Yüce’ye göre bu fiil, tasvir fiili olarak kullanıldığı zaman alışılmış bir hareketi bildirir (Yüce, 1973: 152). Yürü- tasvir fiil olarak uzun süren bir oluşu gösterir (Gabain, 1953: 23). Bu yardımcı fiil Türkmen Türkçesinde sürerlik anlatan tasvir fiili yapar. Ek uzun telaffuz edilir. Yör- şimdiki zamanı anlatmakla birlikte hareketin uzun süredir devam ettiğini ifade eden tasvir fiilleri yapar. *Esas fiil+ -p zarf-fiil eki +yör- yardımcı fiili* şeklinde yapılı: *Şol toyda süñk sañkları gemirip yörkäm, töveregime üyşen aç itler meni daladılar (SE, 307)*. “O düğünde kemikleri kemirip dururken, çevreme üşüşen aç itler beni dişlediler.” Yör- fiili aynı zamanda hareketin tekrarlanarak süregeldiğini ifade eder: *Bossan ece, indi yıldan artalı, ine şu oğlan bir sıhlı “içim” diyip yör (SE, 155)*. “Bossan Ana, bir yılı aşkın, bu oğlan tuhaf bir şekilde “içim” diyor.

3.8. Yatmak fiili

Arat, Altay Türkçesinde bu tasvir fiilden bahsederken, hem –A hem de –(I)p zarf-fiil ekiyle kullanıldığını belirtir. Arat’a göre bu tasvir fiili “hareketin şu anda devam etmekte olduğu veya bitmiş bir hareketin süresini bildirir (Arat, 1928: 5). Baylıyev yat- fiilini karmaşık şimdiki zaman anlatan birleşik fiiller başlığı altında incelemiştir. Türkmen Türkçesinde yatmak fiili esas fiil olarak yatmak, uyumak, bir yerde uzun süre bulunmak, durmak, dinmek, solmak, kurumak anlamlarında kullanılır. Tasvir fiili olarak kullanıldığında yatmak fiili gerçek anlamından tamamen uzaklaşır. fiili kendinden önce bir zarf-fiil eki olarak hareketin sürekliliğini ifade eden tasvir fiilleri yapar: *Gayrakı kenara tarap çalasın nazar saldı-da, yene-de*

müñ dürli reňk bilen oynap yatan suvuň yüzüne seretdi (PH, 289). “Arkadaki, kenara taraf aniden baktı ve yine bin türlü renkle oynayan suyun yüzüne baktı.”

4. Hareketin Başlangıcını Gösteren Tasvir Fiilleri

4.1. Ugramak fiili

Ugra- fiili esas fiil olarak yola çıkmak, yola düşmek, bir tarafa yönelmek anlamlarında kullanılmaktadır. Türkmen Türkçesinde ugra- fiili gerçek anlamından uzaklaşarak “hareketin başlangıcını gösteren tasvir fiilleri” yapar: *Esas fiil + -p zarf-fiil eki + ugra-* yardımcı fiili şeklinde kurulur: *Orazmırat oturandan soň Durdu yakımlı, özüne çekici sesi kiçicik çayıň icini yaňlandırıp ugradı (PH ,171).* “Orazmırat oturduktan sonra Durdu hoş, kendine çekici gelen sesi küçücük odanın içini yankılandırmaya başladı.”

4.2. Başlamak fiili

Kononov, bu bölümümüzde incelememizin konusu olan –maya başla yapısını ele almış ve –mAk ve –mA ekli isim fiile yönelme hali geldiğini, bu yapının başla- fiilinden önce gelerek harekete başlama anlamı bildirdiğini ifade etmiştir (Kononov 1956: 207-212). Türkiye Türkçesinde başla- fiilinin tasvir fiillerinde kullanıldığını görülmemektedir. Türkmen Türkçesinde başla fiili yardımcı fiil olarak kullanıldığında esas ve yardımcı fiil anlamlarını korurlar. Her iki fiilin de anlamını koruması bakımından bu yapı ilgi çekicidir. Türkmen dâncileri bu yapıyı hareketin başlangıcını gösteren tasvir fiilleri olarak kabul etmişlerdir. Türkmen Türkçesi’nde başlama bildiren tasvir fiilleri esas fiil+ -p zarf-fiil eki + başla- yardımcı fiili şeklinde yapılır: *Emma ol başga bir zat diymek üçin tayınlanıp, gultunıp başladı (PH, 97).* “Fakat o başka bir şey demek için hazırlanıp yutkunmaya başladı.”

4.3. Durmak fiili

Esas fiil+ -a,e zarf-fiil eki + dur- yardımcı fiili şeklinde yapılır ve sürerlik tasvir fiilleri yapmasının yanında hareketin bittiğini ifade eden tasvir fiilleri yapar. Durmak yardımcı fiiliyle kurulan bu birleşik yapıda dikkat çekici nokta asıl fiilin yönelme hali eki almasıdır: *Melece bukçadan çıkan eplem kağızı alıp, okamaga durdı (SE, 185).* “Melece zarftan çıkan kırışmış kâğıdı alıp, okumaya başladı.”

4.4. Oturmak fiili

Baylıyev oturmak fiilinin zarf-fiil ekleri alarak hareketin başladığını bildiren tasvir fiilleri yaptığını belirtir (Baylıyev, 1981: 178-179). Oturmak

yardımcı fiili Türkmen Türkçesinde hem sürerlik bildiren hem de hareketin başladığını ifade eden tasvir fiilleri yapar. *Sen gicelikde maşınıñ yagıtısına düşüp, ondan çıkıp bilmän, önden gaçıp oturan tavşan yalı bolup, menden gaçyardın (PH, 127)*. “Sen karanlıkta arabanın ışığına düşüp ondan çıkmadan, önden kaçmaya başlayan tavşan gibi olup, benden kaçıyordun.”

5. Bitme Bildiren Tasvir Fiilleri

5.1. Çıkmak fiili

Çıkmak fiili Türkmen Türkçesinde hareketin bittiğini ifade eden tasvir fiilleri yapar: *Mehri hatı iki sapar okap çıkdı (MV, 211)*. “Mehri mektubu iki kere okudu.” Çıkmak fiilinin beklenmedik bir durumun ortaya çıkmasını ifade eden tasvir fiilleri de yapar. Bu durum Türkmen Türkçesi dilbilgisi kitaplarında ele alınmamıştır. *Munuñ ayalı-da näme başa gelse çekip çıdap, dilsiz-ağızsız yalı oturan bir gelin bolup çıkdı (MV, 69)*. “Bunun eşi de başına ne gelse sabırla çekip, dilsiz ağızsız yalı oturan bir gelin bolup çıktı.”

5.2. Galmak fiili

Arat’a göre Altay Türkçesinde A- gal- tasvir fiili a-Bir durumun veya hareketin süresini b-Bir defa ortaya çıkan veya tamamlanmış bir hareketi gösterir (Arat, 1928: 15). Gal yardımcı fiilleriyle kurulan tasvir fiilleri hareketin bitiş evresinin belli olmayan vakte kadar devam ettiğini anlatır. Gal- yardımcı fiilinin devamlılık anlatan yapılardan farkı aktif hareket ifade etmemesidir. Bu yapı hareketin bitikten sonrada durumun devam ettiğini anlatır. Hareketin aniden ortaya çıkmasını anlatır: *Emma onuñ sol meyline may bermedik Bossan tasancırap galdı (MV, 78)*. “Fakat onun su meyline fırsat vermeyen Bossan sinirlendi.”

5.3. Geçmek fiili

Baylyev’e göre geç- yardımcı fiiliyle kurulan tasvir fiilleri hareketin bittiğini anlatır (Baylyev, 1981: 187). Hareket bitmiş, tamamlanmıştır: *Hepdeniñ ikinci günü Yarnepesiñ öyünde, isinde durmuş şu yokarda beyan edilişi yalı bolup geçdi (PH, 208)*. “Haftanın ikinci günü Yarnepes’in evinde, işinde hayat şu yukarda beyan edildiği gibi geçti.”

5.4. Goyber fiili

Türkmen Türkçesinde goyber- esas fiil olarak bırakmak, teslim etmek, atmak, çıkmak, düşmek anlamlarında kullanılır. Goyber fiili tasvir fiili kullanımında esas anlamını tamamen kaybeder. Türkmen Türkçesinde goyber- fiiliyle kurulan tasvir fiilleri hareketin bittiğini ifade eder: *Bu hiçbir manisız, hiçbir ugrısız, yöne aydılop goyberilen söz ak yüzli gıza bahar*

semalı yalı yaradı (PH,151). “Bu hiçbir anlamsız, hiçbir yönsüz, sadece söylenen söz ak yüzlü kıza bahar rüzgarı gibi yaradı.”

5.5. Goymak fiili

Türkmen Türkçesinde *goy-* fiili esas fiil olarak koymak, bırakmak, ayırmak, kurmak, yükseltmek, sunmak anlamlarında kullanılır. Goymak fiili *-p* zarf-fiil eki alarak yardımcı fiile bağlanarak hareketin bittiğini belirten tasvir fiilleri yapar: *Mıralı meseleni kesip goyupdur (MV,74)*. “Mıralı meseleyi kesmiş.”

5.6. Gitmek fiili

Bu tasvir fiillerinde hareket geçmişte başlamış ve hareketin neticelenip neticelenmediği de belli değildir. Hareketin yönü gelecek zamana doğrudur. Zeynep Korkmaz, *git-* yardımcı fiiliyle kurulan tasvir fiillerini “Uzaklaşma Fiilleri” olarak kabul eder: *dalıp git-, söylenip git...* (Korkmaz, 2003;831-832). *Git-* fiilinin bazen, tasvir fiillerinde uzaklaşma anlamı verdiği görülür: *Arkasına bakmadan kaçıp gitti. Kapıyı hızla çarpıp çıkıp gitti*. Türkmen Türkçesinde *git-* fiili hareketin sürecini ve yönünü göstermekten başka, hareketin bittiğini ya da bitmeye yaklaştığını ifade eden tasvir fiilleri yapar: *Bekmirat gazap bilen stoli yumrukladı, gözleri uçganaklap gitdi (PH,112)*. “Bekmirat öfkeyle masayı yumrukladı, gözleri titredi.”

Sonuç

Tasvir fiilleri konusu hem Türkiye hem de Türkmen Türkçesinde yeterince anlaşılammış ve çözüme kavuşturulamamıştır. Türkiye Türkçesinde olduğu gibi Türkmen Türkçesinde tasvir fiilleri, tanımlama, sınıflandırma, hangi yapıların tasvir fiili olduğu konusunda görüş birliği yoktur. Bu çalışmada Türkiye ve Türkmen Türkçesindeki tasvir fiillerinin tanımı yapılmış, Türkmen Türkçesindeki tasvir fiil yapıları tespit edilerek bir sınıflandırma yapılmaya çalışılmıştır. Ayrıca tasvir fiil yapılarında kullanılan yardımcı fiillerin kullanımında bir karışıklık göze çarpmaktadır. Tasvir fiillerinde kullanılan yardımcı fiiller tespit edilerek bunların nerde ve hangi manalarda kullanıldığı gösterilmeye çalışılmıştır. Bu çalışmayı yaparken Türkmen Türkçesinde ve Türkiye Türkçesinde konuyla ilgili çalışmaları, araştırmaları derleyip kendimize göre bir sınıflandırma yaptık.

Türkmen Türkçesindeki tasvir fiiller beş grupta toplanabilir: 1. Yeterlik Bildiren Tasvir Fiilleri 2. Tezlik Bildiren Tasvir Fiilleri 3.Hareketin, Sürecini, Artışını ve Yönünü Gösteren Tasvir Fiilleri 4. Hareketin Başlangıcını Gösteren Tasvir Fiilleri 5. Bitme Bildiren Tasvir Fiilleri. Türkmen Türkçesinde bilmek, bolmak, bermek, gelmek, gitmek, oturmak,

otırmak, durmak, yörmek, yatmak, ugramak, başlamak, durmak, galmak, çıkmak, geçmek, goybermek yardımcı fiilleri tasvir fiil kuruluşunda kullanılan yardımcı fiillerdir. Hareketin başlangıcını ve bittiğini gösteren tasvir fiillerinden Türkiye Türkçesi dil bilgisi kitaplarında bahsedilmemektedir. Aslında bu yapılar Türkiye Türkçesinde de mevcuttur; fakat dil bilgisi kitaplarına girmemiştir.

Taranan Eserler

Kerbabayev, B. (1992). Saylanan Eserler, Aşgabat, Magarîf.

Seytekov, B. (1990). Povestler ve Hekayalar-Beşinci Tom, Aşgabat.

Govşudov, A. (1990). Mehri Vepa, Aşgabat, Magarîf.

Kısaltmalar

MV: Mehri Vepa

PH: Povestler ve Hekayalar

SE: Saylanan Eserler

KAYNAKÇA

Annanurov, A. (1977). Türkmen Dilinin Yazuv Yadigerliklerinde İşligin Analitik Formaları, İlim Neşriyet, Aşgabat.

Annanurov, A. (1984). Turkmen Dilinin Yazuv Yadigarlıklarında Sostavlı İslıklar, Aşgabat.

Arat, R.R. (1928). Die Hilfsverben und Verbal-Adverbien im Altaischen, Berlin.

Bacanlı, E. (2009). Kılınış Kategorisi ve Kılınışsal Belirleyici Olarak Yardımcı Fiiller, Ankara.

Baylıyev, H. (1981). Türmenistan SSR İlimlar Akademiyası, Magtımghulu Adındaki Dil ve Edebiyat İnstitutu, Aşgabat.

Bilgegil, K. (1984). Türkçe Dilbilgisi, Dergâh Yayınları, Ankara.

- Clarck, L. (1999). Turkmen Reference Grammar, Harrasowitz, Verlag.
- Çağiran, Ö. (1998). Türkmen Türkçesinde Tasviri Fiiller, Kastamonu Eğitim Dergisi, Mart, s.3-17.
- Demir, N. (2004). Eski Türkiye Türkçesinde Tasvir Fiilleri, Zeynep Korkmaz Armağanı, TDK Yayınları, Ankara.
- Deny, J. (1941). Türk Dili Grameri, Osmanlı Lehçesi (çev. Ali Ulvi Elöve) İstanbul.
- Ediskun, H. (1999). Türk Dilbilgisi, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Ercilasun, A.B. (1984). Kutadgu Bilig Grameri- Fiil, TDK Yayınları, Ankara.
- Gabain, A.V. (1953). Türkçede Fiil Birleşmeleri, TDAY Belleten, s.16-28, TDK Yayınları, Ankara.
- Gencan, T.N. (2001). Dilbilgisi, Tekağaç Eylül Yayıncılık, Ankara.
- Koç, N. (1990). Yeni Dilbilgisi, İnkılâp Kitabevi, İstanbul.
- Kononov, A.N. (1956). Grammatika Sovremmengo Turetskogo Literaturnego Yazıka, Akademiya Nauk SSSR, Moskova-Leningrad, s. 118-120.
- Korkmaz, Z. (2003). Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi), TDK Yayınları, Ankara.
- Korkmaz, Z. (2005). Türkiye Türkçesinde –madan/-meden; -madın,-medin Zarf-fiil (gerindium) Ekinin Yapısı Üzerine, Türk Dili Üzerine Araştırmalar, TDK Yayınları, Ankara.
- Menges, K.H. (2002). Türk Dillerinde Fiil Terkibi (Çev. Eyüp Bacanlı), Türk Kültürü, 474: 615-626.
- Türkmen Dilinin Gramatıkası (1999). (haz. A. Borcakov, M. Sarıhanov, B Hocayev, S. Arnazarov) Morfologiya, Aşgabat “Ruh”.
- Yüce, N. (1973). Gerindium im Türkischen, Mainz.